

EN ANALYS AV "KOMMUNIKATION"

Jens Allwood

Institutionen för lingvistik, Jens Allwood

Termen *kommunikation* används i ett mycket stort antal olika sammanhang. Man frågar sig hur mycket alla användningar av termen har gemensamt. Denna fråga får ett speciellt intresse om man vill få igång tvärvetenskapligt forskningssamarbete om kommunikation. Detta framgår klart om man omformulerar frågan på följande vis: betecknar ordet *kommunikation* i alla sina användningar ett verklighetsområde som är tillräckligt substansieellt för att tillåta experter från alla relevanta delar av området att en längre tid ha ett djupare tvärvetenskapligt samarbete (frågan gäller inte bara ordformen *kommunikation* utan även alla semantiskt besläktade former som de böjda formerna *kommunikations* och *kornmunkationer* och de avledda formerna *kommunicerande*, *kommunikativ*, *kommunikativt*, *kommunicera* och *kommunikatör*)?

I det följande kommer jag att besvara denna fråga dels genom att undersöka vilka användningsområden de avsedda ordformerna faktiskt har och dels genom att göra en begreppslig analys av de olika användningarna. Det blir på så sätt möjligt att rätt väl bedöma hur mycket gemensamt de olika användningarna av *kommunikation* har med varandra.

Utbyte eller överföring

I mycket vid bemärkelse verkar *kommunikation* enbart innebära någonting i följande stil: *överföring av något Z från något X till något Y*. En sådan vid betydelse kommer också nära den betydelse som etymologiskt kan förknippas med latinets *communicatio* (delande, utbyte, fördelande).

Emellertid kommer vi att se att *kommunikation* numera ofta används på ett mera begränsat sätt. Olika typer av restriktioner måste läggas både på sändaren X, mottagaren Y, budskapet Z och relationerna mellan X, Y och Z.

Narmast en mycket vid användning av *kommunikation* kommer vi ofta i språk som hämtas från fysik och kemi. Här läggs ofta inte större restriktioner på X, Y och Z än att Z skall stå för någon sorts överföring eller utbyte mellan X och Y:

1. kommunicerande kärl

2. kommunikation av kraft till en maskin
3. kommunikation på molekylär nivå.

Vad som avses här är helt enkelt olika typer av fysikaliska kausalrelationer sedda ur en sorts systemteoretisk synvinkel. Det verkar som om de olika formerna av ordet *kommunikation* helt enkelt tjänar till att markera just ett systemteoretiskt betraktelsesätt. Men följande exempel (från Språkdata konkordans press -65, mikrofiche 48) visar att denna vida användning inte är begränsad till fysiken och kemin:

---- ligger på ett plan som inte alls kommunicerar med det plan där de råa invektiven råder.

Ett annat område där *kommunikation* används på ett sätt som är besläktat med de exempel vi redan behandlat är i språk som behandlar *transport*. Här används *kommunikation* för att beteckna transporter av levande varelser eller materiella objekt från en plats i det fysiska rummet till en annan. X och Y är här punkter i rummet medan Z är det som förflyttas från X till Y. Man skiljer mellan det som transporteras och mediet för transport som brukar kallas *kommunikationsmedel*. Typiska kommunikationsmedel i denna bemärkelse är tåg, buss, flyg, bil, cykel eller spårvagn. För att hålla reda på vilka allmänt tillgängliga kommunikationsmedel det finns i denna bemärkelse brukar man publicera *kommunikationstabeller*.

Utbyte och överföring inom ett system

Vi har redan sett i de exempel som hämtats från fysiken att *kommunikation* gärna används för att markera att utbyte och överföring äger rum inom ramen för ett system. Denna tendens blir ännu tydligare om vi tar steget från oorganiska till organiska förlopp. I beskrivningen av t ex mikrobiologiska processer är *kommunikation* ett populärt ord. Det systemteoretiska betraktelsesättet är rätt tydligt i följande exempel:

1. Celler kommunicerar genom hormoner och nervfibrer.
2. Den genetiska kommunikationens funktion är att öka en arts evolutionära plasticitet.
3. Kommunikation av metabolisk information består i allmänhet av att en sekretorisk cell avsöndrar en molekyl, vilken ...

(Exemplen är hämtade ur *Scientific American* volym 227 Nr 3 1972 s 43-51 och är översatta från engelska till svenska. Detta nummer ägnas helt åt kommunikation.)

Medier för kommunikation

Ett viktigt användningsområde för ordet *kommunikation* är förknippat med bruket av olika kommunikativa medier. Det kommunikativa mediet är det medel genom vilket ett visst

budskap överförs från en sändare till en mottagare. Mediet är alltså skilt från budskapets innehåll. Ett och samma innehåll kan överföras av olika medier.

Bland de kommunikativa medierna kan vi skilja mellan *primära* och *sekundära medier*. Primära medier är direkt avhängiga av mänskligt beteende medan sekundära medier istället har till funktion att vidarebefordra information som redan finns uttryckt i ett primärt medium.

Man kan sedan dela upp de primära medierna för kommunikation genom att jämföra en sändares möjligheter att producera information med en mottagares sensoriska mottagningsmöjligheter. Vi får då en uppdelning i fyra typer.

- A *Hörsel* - produktion av talspråk och andra ljud.
- B *Syn* - (i) rörelse av huvud, ansikte, kropp, axlar, armar, händer, fötter,
(ii) kläder och smycken,
(iii) bild och skulptur.
- C *Känsl* - beröring.
- D *Lukt och smak* - produktion av lukt- och smakämnen.

De sekundära medierna har till uppgift att vidarebefordra information som först uttrycks i ett primärmedium. Vissa av sekundärmedierna medför en övergång från en sinnesmodalitet till annan, men detta gäller inte alla.

Om vi tar fasta på produktionen av de fyra primärmedier som nämnts ovan kan de relateras till några av de viktiga sekundärmedierna på följande vis:

- A Producerat ljud (hörsel) - *radio* och *magnetafonband* möjliggör överföring och lagring av tal i rum och tid, *skrift* överför och lagrar tal i form av synliga tecken.
- B Producerade rörelser (syn) - *Bild, film och tv* överför och lagrar producerade rörelser och momentana snitt av producerade rörelser i rum och tid.

Bilden och filmen kan förutom att vara sekundära medier också vara primära. Om en bild eller film avbildar något som inte självt är ett primärt medium för kommunikation blir film och bild själva primära medier. En bild som är sekundärmedium kan på så sätt avbilda en annan bild som fungerar som primärmedium. Följande tre exempel (även de hämtade ur volym 227 nr 3 av *Scientific American*) belyser användningen av bild som primärt medium:

1. Användningen av bilder gör det möjligt att överbrygga den svårighet som har att göra med att folk talar olika språk.
2. Även dagens kirurger använder ibland "medicinskakonstnärer" för att framställa viss information som ett färgfoto inte kan kommunicera.
3. Allegoriska bilder kan kommunicera abstrakta tankar.

- C Beröring (känsl) - de olika typer av *vibrationer* som finns har ännu inte hunnit utvecklas till någon högre grad av kommunikativ användning. Försök har dock gjorts med att för personer som är både blinda och döva överföra ljudmönster till vibrationsmönster.
- D Produktion av luft- och smakämnen (lukt och smak) - här finns såvitt jag vet inga sekundära kommunikationsmedier. Däremot finns sätt att producera artificiella lukt- eller smakämnen av typ parfym, deodorant eller kemiska smakämnen.

De primära medierna är så uppenbart av vikt för kommunikation att jag inte ansett några exempel nödvändiga. Däremot följer nedan några exempel på hur *kommunikation* används i samband med sekundära medier:

1. Telekommunikationer
2. Kommunikationssatellit
3. Kommunikationskanal
4. Kommunikationsterminal
5. Kommunikationsteknologi
satellit till satellit-kommunikation planeras också
6. Ankomsten av datakommunikation har betytt en ny epok för kommunikativa nätverk
7. Masskommunikationens organ tryck, tv och radio.

(Exemplen är hämtade ur *Scientific American* volym 227 nr 3 1972 och översatta till svenska.)

När man ibland talar om en kommunikationsexplosion, tänker man säkert på de förbättrade möjligheter till lagring och överföring av information som är ett resultat av utvecklingen av sekundära *kommunikationsmedier*.

Påverkan mellan två organismer

Förutom att termen *kommunikation* kan användas om förlopp inom en organism kan den användas om förlopp som äger rum genom ömsesidig påverkan mellan två organismer. X och Y är nu två levande organismer som genom sitt beteende Z påverkar varandra. Det primära här är att någon sorts påverkan äger rum mellan de två organismerna.

Vid läsning av något av de etologiska verken om djurkommunikation (se t ex Hinde 1972 för ett urval av uppsatser), finner man att det i själva verket är ganska svårt att precisera den typ av påverkan det är fråga om i djurkommunikation. Det verkar kunna röra sig om allt från ren fysisk eller kemisk kausalitet hos insekter (feromoner) till påverkan som förutsätter avsikter och tolkning hos högre primater.

Kommunikation i form av oavsiktlig påverkan förekommer också mellan människor. En person X kan t ex fungera som *naturligt tecken* eller *indikator* för en annan person Y. X blyghet kan t ex indikeras genom att han rodnar, hans intresse genom att hans pupiller förstoras och hans nervositet genom att han svettas. Informationen om X blyghet, intresse

och nervositet kan överföras till Y, utan att X på något sätt avsett eller är medveten om detta. Den information som överförs beror helt på hur mottagaren observerar eller drar slutsatser men den kan också vara omedveten genom s k subliminal perception. En sådan omedveten påverkan skulle kunna äga rum om t ex sändaren X visar aggression och mottagaren Y "instinktivt" reagerar med rädsla.

Avsiktlig kommunikation

I studier av djurkommunikation är det ofta ett problem att avgöra hur avsiktlig den antagna kommunikationen är. Avsiktlighet är ju ett grundläggande drag i mänsklig kommunikation, så man undrar om även djur kan ha avsikter. Vad innebär då avsiktlighet i kommunikation?

Vi har redan konstaterat att en människa kan vara en helt oavsiktlig källa till kommunikation, men hon kan naturligtvis också vara en avsiktlig källa. Det är skillnad mellan att ha rosiga kinder som följd av en promenad och som följd av en sminkning. För att komma fram till åtminstone den grad av avsiktlighet som normalt brukar finnas med i språklig kommunikation kan det vara nyttigt att skilja mellan åtminstone två grader av kommunikativ avsiktighet. Den lägsta graden kan vi kalla att *exponera*. Avsikten är här endast att visa upp en viss information för en mottagare, dvs det enda man avser är att mottagaren skall lägga märke till något. En kvinna kan t ex använda Bella Donna i syfte att få större pupiller, vilka hon sedan hoppas att en viss mottagare skall uppmärksamma och påverkas av.

Nästa steg i avsiktlighet tas om sändaren X inte bara avser att mottagaren Y skall uppmärksamma något utan även avser att Y skall inse att X avser att Y skall inse att X avser att Y skall uppmärksamma detta. Att kommunicera med denna typ av avsikt kan vi kalla att *signalera*. Man skulle kunna säga att sändaren här förutom att visa upp, visar upp att han visar upp. Denna typ av avsikt är utmärkande för bruk av t ex språkliga symboler.

De fall av avsiktlighet som diskuterats kanske kan illustreras av exemplet från ovan: 1) Indikering, dvs ingen kommunikativ avsikt; X blir intresserad av Y och får därför större pupiller, 2) Exponera; X använder Bella Donna för att få större pupiller, 3) Signal; X avser att de förstörade pupillerna av Y skall uppfattas som en medvetet producerad signal för att visa intresse, m a o mycket nära vad som skulle varit fallet om hon sagt *Jag är intresserad av dig*.

Emellertid kan kommunikativ avsiktighet utvecklas ännu längre så att man kan avse att visa upp att man visar upp att man visar upp etc. Detta skulle t ex vara fallet om Y inte enbart avsåg att X skulle lägga märke till att hon medvetet producerat sina förstörade pupiller för att därav dra slutsatsen att hon är intresserad, utan även avsåg att X skulle lägga märke till att hon hade denna första avsikt för att ta denna avsikt snarare än den medvetet producerade förstoringen av pupillerna som skäl för att X var intresserad av honom. Som vi ser blir exempel av den här typen ganska komplexa mycket snabbt och det är därför troligt att begränsningar på t ex vårt s k korttidsminne förhindrar att komplexiteten särskilt ofta blir större än i exemplet ovan. För några exempel på ännu större komplexitet, se Schiffer 1972.

Uppfattad kommunikation

I förra avsnittet behandlades enbart frågan om hur avsiktlig en viss sändares kommunikation är. Vi behandlade inte alls problemet om hur ett kommunicerat budskap uppfattas. Precis som i fallet med avsiktlighet har vi dock även här en skala från fysisk påverkan utan medvetet uppmärksammande till olika grader av förståelse av vad som kommunicerats.

Påverkan utan uppmärksammande har redan diskuterats ovan. Det kanske kan tilläggas att det ur ett evolutionsperspektiv är rimligt att anta att denna förmåga är kopplad till biologiskt viktiga funktioner. Det är också rimligt att anta att denna typ av påverkan blir den dominerande ju mindre utvecklad en djurart är.

När det gäller den information som uppmärksammas kan vi skilja på att enbart *uppmärksamma* något och att dra en *slutsats* om det som uppmärksammas. Y kan t ex uppmärksamma att X rodnar utan att dra några slutsatser om att X är förlägen. Slutsatsdragande är ett mycket viktigt drag i all uppfattning av kommunicerad information och är något som i lika hög grad förutsättes av sändare som av mottagare. Ett skäl för detta är att slutsatserna oftast bygger på information som både sändare och mottagare tar för givet är bakgrundsinformation de båda har. Begreppet *förståelse* kan sedan införas genom att man säger att mottagaren har förståelse om han förmår relatera den information han uppmärksammat och de slutsatser han dragit till ett mera allmänt sammanhang.

Ett annat viktigt steg tas när mottagaren *tar ställning* till den information som kommunicerats. Tror han på informationen? Gillar han den? Är han skeptisk? Det är attityder av den här typen, både kognitiva och emotiva, som kommer att bestämma om och hur den information han mottagit kommer att påverka hans framtida handlande.

Fullt utvecklad kommunikation

För att få en term för den typ av kommunikation som äger rum mellan en sändare, som med så hög grad av avsiktlighet avsänder ett budskap att han kan sägas signalera det och en mottagare som dels uppfattar att budskapet är avsiktligt och dessutom förstår det, inför jag termen *fullt utvecklad kommunikation*. Detta är den typ av kommunikation som är utmärkande för människor men det är fortfarande oklart i hur hög utsträckning den förekommer hos andra arter.

Nedan följer nu några exempel som förutsätter att *kommunikation* används om något som implicerar någon form av avsiktlighet eller förståelse, alltså något som liknar det som här kallas fullt utvecklad kommunikation.

1. Bara människan kan kommunicera inte djur.
2. Politiker kan inte kommunicera med vanliga människor.
3. ... hans generation med dess möjligheter till andlig kommunikation och andlig gemenskap.

4. Grass och Enzenberger lämnade salen?
Misslyckad kommunikation lydde den sistnämndes slutomdöme om konferensen.
5. Det måste vara kommunikation inte information om samarbetet skall fungera.
6. Jag är intresserad av snygghet och heder i vårt officiella kommunicerande.

(Exemplen är hämtade ur Språkdata konkordans Press -65, mikrofiche 48.)

Några ytterligare saker måste emellertid sägas om begreppet fullt utvecklad kommunikation. För att en viss sändare X skall sägas kommunicera fullt utvecklat med en mottagare Y med hjälp av ett budskap Z räcker det inte att X avsiktligt signalerar Z och att Y förstår detta. Det måste dessutom vara så att förbindelsen mellan X, Y och Z uppfyller vissa villkor. M a o X kommunicerar (i den här avsedda bemärkelsen) inte med Y, om Y råkar uppfatta vad X säger till en annan person W. Den faktiske mottagaren skall vara den avsedde. Inte heller kommunicerar X med Y om Y hör vad X säger till honom men tror att det är W som har sagt det. Den uppfattade sändaren skall vara den faktiske.

Slutligen måste även det faktiskt sända budskapet både till *uttrycksmedium* och innehåll vara såväl avsett som uppfattat. Att uttrycksmediet också spelar en roll illustreras av följande något krångliga situation. X ropar något till Y och W ropar något till U. X och W ropar båda *kom hit*. Y hör faktiskt Ws rop men hör fel och tror att det är X som ropar.

I detta exempel är alltså den faktiske mottagaren Y också den avsedde mottagaren och den uppfattande sändaren X är den som faktiskt avsåg att kommunicera med Y. Vidare gäller att budskapets faktiska innehåll är såväl avsett som uppfattat och förstått. Detta gäller dock inte budskapets uttryckssida. Den faktiskt hörda satsen är inte den som avsetts och producerats av sändaren.

Fullt utvecklad kommunikation förutsätter alltså: 1) att den faktiske sändaren uppfattas som sändare av den faktiske mottagaren och 2) att den faktiske mottagaren avsetts som mottagare av den faktiske sändaren och 3) att budskapet Z både med avseende på uttrycksmedium och innehåll avses signaleras av den uppfattade sändaren X och att den avsedde mottagaren faktiskt uppfattar både uttrycksmedium och innehåll som signalerat av X.

Vi ser nu att det är en rätt stor skillnad mellan den typ av kommunikation vi inledningsvis diskuterade på sid 120t där de enda relationerna mellan X, Y och Z var någon typ av fysisk kausalrelation, och den avsiktliga kommunikation som är utmärkande för människor. Avsevärt fler restriktioner måste läggas på X, Y och Z och relationerna dem emellan, för att göra rättvisa åt mänsklig kommunikation. An större blir skillnaden om man börjar fundera på sådana saker som *djup* eller *ytlig* kommunikation, *etisk* eller *oetisk* kommunikation. Man finner då t ex att man måste analysera sambandet mellan olika typer av kommunikativa avsikter och olika typer av förståelse rent innehållsmässigt, eller att man måste analysera vad det innebär att fritt kunna ta ställning till en viss information (se vidare Allwood 1976).

Värdering av kommunikation

Fullt utvecklad kommunikation är den typ av kommunikation som är utmärkande för verbal kommunikation. Eftersom vi är beroende av denna form av kommunikation finns det många förslag till hur den skall förbättras eller förändras. Det kan därför vara av intresse att diskutera hur kommunikation och förståelse skulle kunna värderas.

Ett första steg är att klargöra vem som värderar. Är det deltagarna i kommunikationen eller är det någon utomstående? Ett andra steg är att klargöra vilken aspekt av kommunikation som skall värderas. Kommunikation kan värderas ur många olika perspektiv t ex ett estetiskt, etiskt eller ett perspektiv som har med effektivitet i att uppnå ett visst mål att göra. Man bör därför klargöra vilken sorts kriterier man är intresserad av. Frågor av följande typer kan därefter bli aktuella: Tycker någon betraktare eller eventuellt kommunikatorerna själva att kommunikationen var vacker, att den gav alla en rättvis chans eller att den ledde till att de förstod varandra eller något visst ämne bättre? Man kan också fråga om kommunikationen resulterat i förbättrad handlings- eller samarbetsförmåga hos kontrahenterna.

Förknippad med all effektivitetsbedömning av kommunikation är frågan om kommunikationen lett till förståelse hos mottagaren. Har mottagaren verkligen förstått det budskap som skulle förmedlas? Denna fråga är emellertid dubbeltydig. Den kan å ena sidan innebära att vi är intresserade av om mottagaren uppfattat och förstått det innehåll som sändaren avsåg att förmedla. Vi kan i denna bemärkelse av frågan tala om grader av överensstämmelse mellan det av sändaren avsedda innehållet och det av mottagaren uppfattade och förstådda innehållet och vi kan kalla denna typ av förståelsevärdering för *sändarberoende förståelsevärdering* eller kortfattat sändarförståelse.

Å andra sidan kan frågan ha en helt annan innebörd. Den kan vara en fråga om mottagaren förstått hur den del av verkligheten budskapet syftar på fungerar. Den gäller då förståelse av sakinnehållet och handlar i sista hand om hur väl vår uppfattning och förståelse av världen stämmer överens med världen oberoende av vad sändaren av budskapet avsett gälla. Vi kan kalla denna typ av förståelsebedömning för *sakberoende förståelsevärdering*.

Sändarförståelse och sakförståelse hör inte nödvändigtvis ihop. Om en sändare med dålig sakförståelse kommunicerar med en mottagare med god sakförståelse kan mycket väl mottagarens sakförståelse fortsätta att vara hög utan att därför hans sändarförståelse behöver vara det. Han förstår i sak budskapet mycket väl, t o m bättre än sändaren, men förstår inte precis vad sändaren vill uttrycka eftersom sändarens sakförståelse är låg.

Slutkommentar

De problem som måste behandlas då man undersöker kommunikation mellan individer eller mellan grupper av individer som kan avse, förstå och ta ställning är av en sådan art och komplexitet att de åtminstone enligt min åsikt inte här något annat än ett mycket ytligt

samband med de fenomen som . diskuterats under de två inledande avsnitten. Detta ytliga samband kan, som vi sett, i stort sett, uttömmas genom att definiera kommunikation som *överförandet av något från något till något*. De processer som skulle kunna karakteriseras på detta sätt är emellertid sannolikt alltför olikartade för att möjliggöra att de studeras med någon högre grad av utbyte i tvärvetenskapligt samarbete. det som skall

Det synes därför fruktbart att i många sammanhang begränsa det som skall innefattas av termen *kommunikation* genom att införa vissa av de begränsningar som ovan diskuterats på X, Y och Z. Man skulle t ex kunna kräva att X och Y är levande organismer med förmåga att uppfatta, avse och förstå och att uttrycksmedlen för budskapet Z är vad som ovan kallats primära medier för kommunikation. En sådan avgränsning skulle leda till att vi fick ett område för kommunikationsstudier som lämpligen skulle kunna döpas till mänsklig kommunikation och som skulle kunna tänkas omfatta alltifrån studier av mänskliga samtal till studier av kommunikation på gruppnivå som t ex i masskommunikation.

Referenser

Allwood, J. (1976) *Linguistic Communication as Action and Cooperation* GML, 2, Inst för lingvistik, Göteborgs Universitet.

Hinde, R. A. (1972) *Non-verbal Communication*. Cambridge University Press.

Ruben, B. D. (ed) *Communication Yearbook II*, International Communication Association .

Schiffer, S. (1972) *Meaning*. Oxford University Press.

Scientific American (1972) Volym 227 nr 3.

Språkdata konkordans Press-65 Inst för språkvetenskaplig databehandling. Göteborgs Universitet.